

1657 TARİHLİ BOZCAADA TAHRİRİ VE ADADAKİ TÜRK ESERLERİNE AİT BAZI NOTLAR

Cengiz Orhonlu

Bozcaada, Çanakkale gibi büyük bir boğaz'ın giriş çıkışını kontrol edebilecek bir mevkide olması dolayısı ile bu bölgedeki daha büyük adalara nazaran daha fazla tanınmaktadır. Bu şüphesiz daha evvel de belirtildiği gibi adanın boğazlar için arzettiği stratejik önemden ileri gelmiştir¹. Ada bu bakımdan Türk hâkimiyetine girdikten sonra devlet adamlarının daimi bir ilgisine mazhar olmuştur. Bunun en canlı delilini adada her zaman hatırı sayılır bir Türk yerleşmesi olduğunu ispat eden cami, mescit, hamam, çeşme v.s. gibi eserlerle bir kısmı hâlâ mevcut bulunan mezarlıklar ve kitabeleridir². Bu güzel ada, yalnız askerî öneminden değil, fakat sahip olduğu bazı iktisadî değerleri dolayısı ile de Türk cemiyetinde kendinden dâima bahsettirmektedir. Bu iktisadî değerlerin en başında bağcılık ve dolayısı ile üzümçülük gelir.

Ada Girit savaşları dolayısı ile Türk ve Venedik donanmaları arasında cereyan eden mücadelelere de sahne olmuş, 13 Temmuz 1656 da Venedik devletinin eline geçmiş ve kısa bir müddet onların elinde kalmıştır. Fakat ada çok az bir zaman sonra geri alınmış ve Bozcaada da derhal bir 'tahrir' yapılmak ihtiyacı hissedilmiştir. Bilindiği gibi bir memleket Osmanlı-Türk idaresine geçtiği zaman Türk hukuk ve idare usûlüne göre derhal bir tahriri yapılırdı. Bu 'tahrirler' bu günkü anlamda bir nüfus sayımından beklenen rakkamları da ihtiva edebildiğinden her bakımdan çok büyük önem taşırlar; aynı zamanda arazinin kadastro su yapıldıktan sonra bu defterler de tescil

1 Bunun için bk. Cengiz Orhonlu, *Bozcaada, Türk Kültürü*, 83 (Ankara 1969), 830-835.

2 Bk. Cengiz Orhonlu, *Bozcaada'da Türk eserleri ve kitabeleri, Türk Kültürü*, 86 (Ankara 1969), 139-149.

edilmiş olurdu. Elimizde bulunan çok kıymetli bir defter Bozcaada'nın Venediklilerden geri alınmasından hemen sonra yapılmış olup adaya aid bir çok mes'elenin anlaşılmasına, aydınlanmasına büyük yardımcı olmuştur. Bilindiği gibi adaya âid daha evvelki tahrirler, yani nüfus sayımı XVI. yüz yılda, Kanunî Süleyman ve III. Mehmed devirlerinde yapılmıştır³. Fakat bu tahrirlerin elde mevcut defterleri mufassal olmayıp icmal şeklinde olduğu için arazinin dağılımı ve adada yapılan ziraatin çeşiti hakkında mufassal bilgi verememektedirler. Oysaki bu defter bu ve diğer konularda çok ayrıntılı bilgi vermektedir. Özellikle defterin XVII. yüzyılın ortalarına âid olması ona ayrı bir kıymet kazandırmaktadır. Bu defterde⁴ aynı zamanda adanın topoğrafik durumu ve yer adları hakkında da kıymetli kayıtlar vardır.

Bozcaada Venediklilerden geri alındıktan sonra, adada bulunan bağ, ağıl ve çiftliklerin bir kısmının sahipleri, yapılmış olan ilâna rağmen geri gelmemişler ve bundan dolayı bu gibi topraklar sahihsiz olarak bu defterde kaydedilmiştir. Esasen defter adada sahibi olan ve olmıyan bağ ve bahçeleri tespit eder mahiyettedir; bu bakımdan sahibi olanlar topraklarının sahibi olduklarını ispat edenlerle sahihsiz topraklar diye iki kısımdır. Defter 1067 Hicri yılında Ordu-yı humâyûn kadısı Mustafa Efendi marifeti ile tertib edilmiştir. Defterde bulunan açıklamalardan anlaşıldığına göre hükûmetin çağrısı üzerine adaya gelip iddia ettikleri toprakların sahibi olduklarını bir belge ile ispatlayanlara 1067 yılında birer hüccet verilmiştir. Bu defterden öğrenilen faydalı bilgilerden biri de o devirdeki adanın yer isimleri hakkında zengin bilgi ihtiva etmesidir. Bu yer isimleri şunlardır :

Dolap pınarı, Yardım limanı, Tekfur pınarı, Halil odabaşı çeşmesi veya Çeşme yolu, İdris bahçesi, Sadık oğlu kovanlığı, Panaya kilisesi, Aşi (?) tepesi, Çelebi ağılı kırı, Kanlı pınar, Mısırlı kuyusu, Kara ağaç, Muslu Çavuş, Değirmen altı, Hacı Mustafa çeşmesi, Elhac Mustafa Birgosi, Halil odabaşı (Akyarlar), Yazıcı oğlu bahçesi gibi isimlerin iki kısımda toplandığı görülür; bir kısmı pınar, çeşme ve kuyu isimlerini ihtiva edenler diğer kısmı da bahçe ismini

3 Başbakanlık Arşiv Genel müdürlüğü, *Tapu-tahrir defterleri*, nr. 434, 702.

4 Bozcaada kadısına hitâben 10 Şaban 1071 de buna dâir bir emir verilmiştir (*Maliyeden müdevver defterler*, nr. 4777, s. 2).

ihtiva edenler; bir küçük kısımda bu ikisi dışında kalan yer isimleri. Zikredilen semtlerde sahipleri zuhur etmeyen bağ, bahçe ve tarlalar mirî ye yani devlete intikal etmektedir. Meselâ bu şekilde olduğundan mirîye kalan bağ ve bahçelerden Birgosi adlı bölgede bulunan Seyyid Mustafa b. Mahmud'a âid 14 aded bağ 1660 yılında Erzurum eyâleti beylerbeyi Ahmed Paşa'ya '*furuht*' olunmuştur⁵. 1656 yılında yapılan bu tahrirden adada 441 aded bağ olduğu bunun 227 adedinin müslümanlara âid olduğu 214 adedinin de gayr-i müslimlere aid olduğu tespit edilmiştir. Yukarıda adada bulunduğu tespit edilmiş semtlerden Aşi tepesi, Engürüde çiftliği, Beyinu (?) oğlu tarlası gibi semtlerde bulunan bağların çoğunluğu müslüman olmıyanlara aiddir. En geniş ve büyük bağın daha doğrusu en fazla bağ sahibinin 31,5 dönüm ile Elhac Mehmed ve 42 dönüm ile Hasan b. Karaca'ya âid olduğu belirtilmelidir⁶.

Sahipleri bulunmadığından mirî topraklar arasına katılmış olan sahihsiz bağların en fazla 40 aded bağ ile Yardım limanı, 35 bağ ile Sabık Dizdar Elhac Mustafa Birgosi ve Elhac Murad tepesinde bulunduğu, 74 bağ ile Mavna yolu, 40 bağın Panaya kilisesi semtinde, 29 bağın Tekfur pınarı semtlerinde bulunduğu geri kalanların da daha evvel zikredilmiş semtlerde dağılmış bulunduğu anlaşılmaktadır. Burada şu da belirtilmelidir ki müteaddid sayıda ki bağlar bir kişiye âid görüldüğünden bir çiftlik intibasını da uyandırmaktadırlar. Meselâ Dolap pınarı mahallindeki 21 aded bağ 1 'zemin' olarak, Yardım limanında ki 40 bağ 10 zemin, Tekfur pınarındaki 29 bağ 2 zemin, Panaya kilisesi'ndeki 40 bağ 5 zemin, Elhac Mustafa Birgosi ve Elhac Murad tepesi'nde bulunan 35 bağ 1 zemin, Değirmen altındaki 3 bağ da 1 zemin olarak kabul edilmiştir. Sahibi olmadığından mirî topraklar arasına katılmış bağların genel yekûnu 558 dir. Bu 558 sahihsiz bağın 236 sı müslüman, 322 sinin ise sahipliği gayr-i müslimlere âiddi. Ada'da sahibi olan ve olmıyan bağ ve bahçelerin genel yekûnunu tespit etmek bu şekilde mümkün olabilmektedir. Buna göre 558 si sahihsiz 441 i sahibli olmak üzere 999 rakkamı elde edilmektedir⁶.

Bozcaada'da 71 aded çiftlik mevcut idi; bunun 14 adedi gayr-i

5 *Maliyet defterleri*, nr. 4777, s. 36.

6 *Maliye defterleri*, nr. 4777, s. 44-82.

müslimlere 57 si de müslümanlara âid bulunmakta idi⁷. Bu çiftliklerden 7 adedi Bozcaada kalesi dizdarı Ahmed'e âid idi; çiftlik sahiplerinden Eflak oğlu Konstantin'in bir çiftliği olup taşıdığı isim ilgi çekicidir⁸. Bunun dışında adada 5 adet ağıl vardır; bu ağıllardan dört tanesi koyun ağılı bir tanesi keçi ağılı idi⁹. İki adet çamlık mevcut idi; '*Çamlık-ı koru-i kebir*' (Büyük çamlık korusu) ve '*Çamlık-ı koru-i sagir*' (Küçük çamlık korusu) adlarını taşırlardı. Büyük çamlık Limni burnu civarında olup Mehmed Ali bey-zâde adlı bir şahsa âid idi; Küçük çamlık ise Büyük Ayazma semtinde bulunuyordu¹⁰. Bunlar aşağı yukarı bu günkü çamlıkların olduğu yerdedir. Adanın mer'ası Göztepesi'ndedir; Değirmen tepesinin kale tarafı dahi Bozcaada ahalisinin mer'ası idi¹¹.

Bozcaada'nın ağıl, çiftlik ve bağlarının muhasebe icmâli 1657 de Salih Ağa adlı bir zatın gayretile yapılmıştır; bağlardan yılda mirî devlet için elde edilen tahsilât 223.205 akçadır; Bozcaada kadısının defterine göre de dellâliye vesâir suretlerde 4285 akça elde edilmekte idi. Adada devlet namına yapılan sarfiyat ise dergâh-ı âlî cebecilerinin mevacibi olarak 93.544 akçadır; bu mikdarın Ali Çavuş vasıtası ile sarfedildiği 23 Mart 1658 tarihinde tespit edilmiştir. Cebecilerin zahireleri için gene Cebeci Ağası Ali Ağa vasıtası ile 45.000 akça sarfı gerekli görülmüştür. Yukarıda adı geçen Salih Ağa vasıtası ile de 63400 akça sarfedildiği ortaya çıkmaktadır ki bunun sarf şekli kaydedilmemekle beraber ada da yapılan gerekli bazı tamir işlerine âid olduğu tahmin edilebilir. Hassa baş mimarı Mustafa Ağa da adada daha ziyade askeri mahiyette olmak üzere kale için 19525 akçanın sarfına lüzum göstermiştir. Bu husus 1657 yılında yapılmış olan muhasebe işleminde tespit edilmiştir¹².

Bu defter vesilesi ile adaya Osmanlı idaresinin ve hukuk nizamının ne kadar sağlam şekilde yerleştiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan sözü edilen defter bu konuda sağlam bir belge teşkil eder. Bu defterde bulunan daha bazı bilgilerde vardır. O da kale dışında

7 Aynı defter, s. 83-84.

8 Aynı defter, s. 84-85.

9 Aynı defter, s. 85.

10 Aynı defter, s. 86.

11 '*Mer'a-i ahali-i Bozcaada Gözdepesi, Değirmen depesinin kal'e yüzü dahi Bozcaada ahalisinin mer'ası ve mu'tebereleri*'dir (Aynı defter, 86).

12 Maliye defterleri, nr. 4777, s.

eski yeniçeri kışlası odaları'nın bulunduğu öğrenilmesidir. Fakat kışla denen binanın aslında büyük bir konak olduğu anlaşılıyor. Kimsenin mülkü olmadığı için bu sefer de yani 17 Haziran 1680 de Dergâh-ı âlî cebecilerine kışla olarak tayin edilmiş olduğu öğrenilmektedir¹³.

Burada Ada Venediklilerin eline geçmeden evvel meydana getirilmiş bazı hayır eserleri bulunduğu da işâret edilmelidir. Ada geri alındıktan sonra bunlara âid ize rastlanmaması hem Venedik tahribinden ve hem de bu karışık devreden sonra evkafı kaybolduğu için o eserlerin bakımsızlıktan zamanın tahribine uğradığı anlaşılmaktadır. Bu gibi eserlerin mevcudiyeti bazı belgelerden anlaşılmaktadır. Meselâ Sadrazam Damad (Öküz) Mehmed Paşa Bozcaada da bazı çeşmeler inşa ettirmiştir¹⁴. Kezâ XVI. yüz yıl sonlarında inşa edildiği anlaşılan Ali Ağa adlı bir cami de vardı; Ali Ağa bu camii kale haricinde inşa ettirmişti¹⁵.

Ada Venediklilerden geri alındıktan sonra Türk kültür ve medeniyetinin tesis edilmesi yönünden bir takım faaliyetlere daha girişildiği görülmektedir. Meselâ 4 Mayıs 1662 tarihli bir belge adada kale eteğinde işletilen bir hamam için Köprülü Mehmed Paşa'nın evkafı olan bir kazan bedeli hakkındadır¹⁶. Aynı zamanda Bozcaada'da bir yolcu hanı işletildiği de öğrenilmektedir. Bu han odaları altında bulunduğu tahmin edilen dükkânlar ve adanın muhtelif yerlerinde olan değirmenlerle birlikte Köprülü Mehmed Paşa'nın evkafına dahil akardandı; bunların işletilmesi Hacı Mustafa ve Mehmed Ağa adlı şahıslara kira sureti ile verilmişti¹⁷. Bu değirmenlerin yel

13 Aynı defter, s. 2.

14 Damad Mehmed Paşa, Bozcaada'daki çeşmeleri için adada bazı dükkân'ar da vakfetmişti (Zilhicce 1028: Tapu ve Kadastro arşivi, *Defter-i evkaf-ı Öküz Mehmed Paşa*, nr. 2228).

15 Bozcaada kalesi içinde bulunan Kanunî Sultan Süleyman'ın yeniden inşa ettirdiği câmi ile kale haricinde bulunan Hacı Ali Ağa'nın inşa ettirdiği câmi'in bir mütevellisi o'up adı geçen camilerin çeşitli hizmetlerinin görülmesi için 58000 nakid akça vakfedmişti (28 Safer 1002 tarihli vakfiye: Topkapı Sarayı Müzesi arşivi, N.E. 3814, 7022).

16 '*be-cihet-i kazgan-ı cedid beray-ı hammam-ı kal'e-i Bozcaada, dâmen-i kal'e-i mez-bûre fi 15 Ramazan sene 1072*' (Maliye defteri, nr. 4869, s. 7). Kazanın bed'i 24.480 akça olup (arslanlı) kuruluş ile 204 kuruluş ediyordu.

17 '*Gurre-i Safer 1071 den gâye-i Cemaziyülevvel 1072'ye kadar*' (Maliye defteri, nr. 4869, s. 4). 181 185 akçaya ihale edilmişti.

değirmenleri olduğunda şüphe yoktur. Ancak buna âid belge de kaç değirmen olduğu zikredilmemiştir¹⁸. Aynı tarihli, yani 1662, bir diğer belge Bozcaada'daki câmiin hademelerine âiddir; Köprülü Mehmed Paşa'nın adada inşa ettirdiği, bu günde mevcut olan fakat asıl şekli ile hiç bir ilgisi olmayan cami hademelerinin yevmiyeleri dolayısı ile zikredilmektedir¹⁹. Yukarıda da kaydedildiği gibi cami bir çok değişikliklere uğradığı için asıl inşa edildiği zamanki mimari hüviyeti ile hiç bir münasebeti yoktur. Köprülü Mehmed Paşa'nın bu evkafı yapabilmesi için kendisine bazı yerler temlik edilmiştir²⁰.

1701 tarihli bir diğer belge de kale içinde olup son zamanlara kadar mevcut olmuş olan camie âiddir²¹. Ada Fâtih devrinde ilk defa Türklerin eline geçince ilk defa kale içinde bir câmi inşa edilmiştir. Bu câmi Sultan Süleyman devrinde yeniden yapılmıştır²². Câmie 'Ser hâzîn-ı enderun' olan Osman Ağa camide vaaz de bulunulması için muayyen bir para vakfetmiştir²³. Bunun yanı sıra Bozcaada ahalişi de aynı gaye ile aralarında para toplayarak camie vakfetmişlerdir²⁴. Bu cami muhtelif devirlerde yapılan tamirat dolayısı ile değişikliklere uğramıştır. En büyük değişikliğe 1660 yılında ada Venediklilerin elinden geri alındıktan sonra uğramış olmalıdır. Cami kale içinde bulunduğu muhtemelen Venedikliler tarafından tahrib edilmiş olmalıdır. Bu cami yeniden ihya edildiği zaman IV. Mehmed'in namına yapıldığı için bazı belgelerde onun adı ile anılmaktadır. Bu camii isminin bazı belgelerde de Gazi Hü-

davendigâr câmiî diye geçer²⁵. Kale içindeki bu cami adalılarının söylediğine göre 30-40 yıl öncesine kadar ayakta durmakta idi. Bakımsızlıktan harap olduktan sonra molozları da elden çıkarılmıştır. Bununla beraber camiiin temelleri hâlâ görünür bir şekilde durmaktadır.

Ada Venediklilerin elinden geri alındıktan sonra muhafazası için, hepsi timar ehli olmak üzere 216 kişiye bırakılmıştır²⁶. Bozcaada'da görevli yeniçerilerin mevaciclerini karşılamak için adada mevcut bağların devleti için alınan vergileri tahsis edilmiştir²⁷.

18 Bunun için bk. *Türk Kültürü*, sayı 86, s. 149.

19 «Gurre-i Safer 1071 den gâye-i Cemazıyulâhur 1072 ye kadar Mustafa Ağa ve Mehmed Ağa yedinden tedıye olunmak üzere 205 günlük bedel olan 100. 780 akça...» (*Maliyeden müdevver defter*, nr. 4869, s. 5).

20 *Defter-i evkaf-ı Sadrazam Mehmed Paşa*, Tapu ve Kadastro arşivi, nr. 2144.

21 «*derân-ı kal'e de vâkı'î câmi'î şerifin imam ve hatibi olan Murtaza Hoca ...evdil-i Cemazıyulâhur sene 1113»* (*Mühimme defteri*, nr. 112, s. 42). Belge aslında zikri geçen Murtaza'nın görevini kötüye kullanmasından dolayı azledilip başka yere sürülmesine dâirdir.

22 Topkapı Sarayı müzesi arşivi, N.E. 3814, 7022. Bu camiiin vakfı 'bir sene-i kâmile de 10.240 akça' idi.

23 Gurre-i Muharrem sene 1032: Topkapı Sarayı Müzesi arşivi, N.D. 7495.

24 Topkapı Sarayı Müzesi arşivi, N.D. 7495.

25 Bozcaada kadısı Abdullah Efendi'nin 4 Ekim 1715 tarihli olup 'Gazi Hüdadavendigâr câmiine 10 akça yevmiye ile müezzin-i sâni ve 5 akça ile kayyum olan Mustafa'nın vefatı üzerine başka bir kimsenin tâyinine dâir yazısı için bk. Başbakanlık arşivi, İbnülemin tasnifi-Evkaf kısmı, nr. 5944.

26 Kâmil Kepeci tasnifi, nr. 424 (4 Zilhicce 1067, 10 Safer 1067).

27 *Maliyeden müdevver defter*, nr. 1947 (1068 hicri yılı Muharrem, Safer ve Rebiülevvel aylarına âid mevacic defteri).

Ek

Bozcaada kadısına hüküm ki,

Bozcaada ceziresinde bundan akdem hîn-i fetihde sâhibleri olmayup mirîye âid olan bağlardan Yazıcı Birgosi nahiyesinde müteveffa Seyyid Mustafa b. Mahmud'un ma'lûmu'l-hudûd 14 bağa hâlâ Erzurum eyâletine mutasarrıf olan Vezîr-i mükerrerem Ahmed Paşa'ya taraf-ı mirî'den verilüp tarafından defter ve emr-i şerif var iken ba'dehu mirî tarafından bağlar furuhtuna mubâşir olan Sâlih b. Ahmed'e ber vech-i furuht eyleyüp kendi takrirleri üzere hüccet verilüp Edirne'de ibrâz olundukda hüccet-i şerife meşru' olmayup hîn-i fetihde zikr olunan bağlar Vezîr-i mükerrerem müşarunileyh Ahmed Paşa'ya bağlar furuht olmağla üslûb-ı evvel üzere müşarunileyh tarafından zabt olunup ahara müdâhele etdirilmemek emrim olmuştur. Buyurdum ki, amel edüp dahı zikr olunan bağçe hîn-i fetihde müşarunileyhe furuht olunmağla ol üslûb üzere tarafından mubâşir olan zîde kadrehu'ya zabt etdirülüp ahara müdâhele etdirilmemesi fi 10 Şa'ban Sene 1070 hîn-i fetihde 4 kıt'a dahı çiftliklerden mâ'da müşarunileyhe furuht olunmağla cümle 5 kıt'a bağ üslûb-ı evvel üzere zabt etdirülüp ahara müdâhele etdirilmeye, fi minh.

(MAD, nr. 4777, s. 2).